

BİR DİNÎ TECRÜBE OLARAK KU'RAN'DA HUŞÛ

Abdurrahman Kasapoğlu *

Abstract

Modesty in Quran as a Religious Experience

A muslim's one of the important experience is modesty. Modesty forms both namaz's and other prays' soul. Modesty is mixed psychology of respect, fear, humality and acception.modesty resulted from an indeed faith lead person to accepting divine rules. Modesty, an inside experience, reflects to muslim's body who is praying.

Key words: modesty, religious experience, religious values, Allah-person relation, pray.

Giriş

Kur'an, Allah insan ilişkisini doğru esaslara bağlayan ilâhî bir kitaptır. İnsanın Allah ile ve dinî değerlerle olan ilişkisini anlatan Kur'an kavramlarından birisi huşûdur. Huşû, kökleri kalpte, yansımaları bedende olan bir dinî tecrübe şeklidir. Huşû kavramının Kur'an'da geçtiği âyetlerin bir çoğunda, mü'minin yaşadığı dinî duyguya vurgu yapılır.

Araştırmamızda huşû kavramıyla dile getirilmek istenen dinî duygunun batınî ve zahirî boyutlarını ortaya koymaya çalışacağız. Huşû kavramının geçtiği âyetleri aralarında konu ilişkilerine bağlı olarak belli başlıklar altında sınıflayacağız. Namazda huşûyu anlatan âyetler, ilâhî değerleri açıklayan Kur'an karşısında duyulan huşûyu anlatan âyetler ve genel anlamda huşûdan söz eden âyetler şeklinde başlıklar oluşturacağız.

Huşû kavramının geçtiği âyetleri açıklamadan önce, bu kavramın Arapça'daki genel kullanım alanlarına işaret edeceğiz. Huşûnun Arapça'da genel anlamda kullanılışıyla dinî tecrübe anlamında kullanılışı arasındaki ilişkiyi göstereceğiz. Huşû kavramının Kur'an'da, dinî tecrübe anlamının dışında başka manalarda kullanıldığı yerlere dikkat çekeceğiz.

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-mail: akasapoglu@inonu.edu.tr

Dinî tecrübe ve dinî duygu aynı zamanda din psikolojisini konularından birisidir. Bu yüzden araştırmamızda dinî tecrübe konusuna, özellikle de huşû ile yakından ilişkisi bulunun dinî duygulara kısaca değineceğiz.

I. Huşû ile İlişkili Dinî Duygular

Bir dinî tecrübe şekli olan huşû kavramına açıklık kazandırabilmek için dinî tecrübe konusuna değinmekte yarar vardır. Huşû, dinî tecrübe sırasında hissedilen duygulardan birisidir. Dolayısıyla konuya dinî tecrübe ve dinî duygu çerçevesinde yaklaşmak durumundayız. Dinî duygu konusunu ele alırken, huşû ile ilgisi sebebiyle saygı, tazim gibi dinî tecrübe türlerini ön plana çıkarmaya çalışacağız.

Yüce Allah'ın alâmet, işaret, tezahür ve delillerini sezgisel olarak algılama, vasıtasız bir şekilde doğrudan kavrama, kutsal ve ilâhî olan varlıkla sezgisel ve duygusal olarak ilişki kurma etkinliğine dinî tecrübe denir.¹ Dinî tecrübe ya da yaşantı sırasında hissedilen duygulara ve idraklere dinî duygu denir. Dinî duyguyu dinî tecrübe kavramının içine sokarak açıklamalar yapan düşünürler bu iki kavramı eşdeğer olarak kullanmışlardır. Din duygusu, insanın dinî konular karşısında sergilediği duygulanım ve gösterdiği duyarlılıktır.² Minnettarlık, bağımlılık, tevekkül, sevgi, saygı, korku,³ haşyet, hayranlık, dayanma, sığınma, güvenme, teslimiyet, ümit, yüceltme, ululama gibi duygular dinî duygulardan sayılır.⁴

Muhteva yönünden dinî tecrübe belli başlıklar altında incelenir. Bunlardan birisi doğrulayıcı tecrübedir. Doğrulayıcı tecrübe, kutsal ile kutsal dışı arasında derin bir saygı, dehşet ve ihtişamın tecrübesinden, tanrının fevkalade yakınlığı duygusundan ibarettir.⁵

Din duygusu zıt istikamette gelişme gösteren iki farklı heyecan dizisinden

1 Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993, s. 131.

2 Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 94; Veysel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1996, s. 20-25.

3 Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, çev.: Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1998, s. 212; Yurdağül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 12.

4 Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, D. İ. B. Yayınları, Ankara, 1983, s. 34; Şaban Ali Düzgün, "Tecrübe Dil ve Teoloji: Dini Tecrübenin Teolojik Yorumu", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 13, 2004, s. 103.

5 Antoine Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık*, çev.: Veysel Uysal, M.Ü.İ.F. V. Yayınları, İstanbul, 1999, s. 108; Hökelekli, *age*, 132-133.

meydana gelir. Birincisi korku ağırlıklıdır, haşyet, tazim, saygı gibi duygulardan oluşur. İkincisi ise ferahlık ve huzur ağırlıklı olup, hayranlık, güven, sevgi gibi heyecan sentezlerinden teşekkül eder.⁶ Birinci türden yani korku yönünde gelişen dinî tecrübe, son derece yüce olan ilâhî varlık karşısında “yaratılmışlık hali” duygusunu içine alır. Allah’ın yüceliği karşısında dindar birey kendisini zavallı, güçsüz, küçük ve O’na bağımlı hisseder.⁷

İnsanın özellikle gücünü aşan durumlarda Allah’a bağımlılık hissi yoğunlaşır. İnsan, yaratıcının huzurunda, hayatın yapıcısı olarak değil, sadece alıcısı olarak derin bir tevazu içersinde bulunur. İnsan, her şeyin yaratıcısına niyaz ve minnettarlık duygularıyla yönelir. Yaratıcının yüceliği karşısında duyulan alçak gönüllülük ve edilen şükür, O’na karşı derin saygıyı ve neşeyi artırır.⁸

Allah korkusu, mütevazı bir teslimiyet ve mutlak bağlılık duygusu dinin karakteristik yapısı içerisinde yer alan temel duygulardandır.⁹ Dinlerde kutsalın tecrübeleri, ulûhiyet karşısındaki saygı fiilleriyle ifade edilmiştir. Allah’a ve kutsal değerlere saygı duymak, dinin içsel tavırlarındandır. Allah’a gösterilen saygı, dinin hakikatini ortaya koyar.¹⁰ Dinde ilâhî değerler de saygı duyulacak bir zât gibi muamele görür.¹¹ Saygı, tanrısal olan şeyin düşünülüp hatırlanmasıyla dindarca bir ruh hali içerisinde hissedilen duygulardan birisidir.¹²

Doğrulayıcı tecrübeye kutsal varlık karşısında yaşanan derin saygı, dehşet ve ihtişam tecrübesi yaşanır. İki farkı istikamette gelişme gösteren dinî duyguların bir kısmı tazim, saygı ve haşyet gibi duygulardan meydana gelir. Bu yönde gelişen dinî tecrübeye birey kendisini Yaratıcının karşısında zavallı, güçsüz ve küçük hisseder, derin bir tevazu ve alçak gönüllülük sergiler. Dindar kişi sadece Allah’a değil, bütün dinî değerlere saygı, teslimiyet ve bağlılık gösterir. Dinî tecrübe sırasında yaşanan bütün bu duyguların huşû kavramıyla anlatılmak istenen duygular olduğunu göreceğiz.

6 Neda Armaner, *İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi*, M.E.B., İstanbul, 1967, s. 23; Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Samsun, 2000, s. 105-106.

7 Hökelekli, *age*, s. 141.

8 Paul E. Johnson, “*Dini Tecrübe*”, çev.: Recep Yaparel, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir, 196, sayı: III, s. 202.

9 Peker, *age*, s. 105.

10 Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, çev.: Ünver Günay, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1995, s. 51-52; Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 184; Necip Taylan, *İlim-Din İlişkileri Sahaları Sınırları*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1979, s. 60; Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 224.

11 Johnson, *agm*, s. 201.

12 Paul Foulque, *Pedagoji Sözlüğü*, çev.: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1994, s. 429.

II. Kavram Olarak Huşû

İtaat, yalvarma, niyaz anlamında kullanılan huşû kelimesi, daha çok bedene yansıyan durumları anlatır. Fakat bedene yansıyan durumun kalbî (derûnî) boyutu da vardır. Kişi kalben itaat ve yalvarma pozisyonu aldığı anda, bu durum huşû olarak onun bedenine yansır. Huşû kelimesinin hudû (boyun eğme) kelimesiyle anlam yakınlığı vardır. Bununla birlikte hudû bedensel bir etkinliği anlatırken, huşû, kalbî, görsel ve işitsel eylemleri dile getirir. Ayrıca huşû, sesle ilgili bir durumu anlatıyorsa sesin kısılması, bakışla ilgili bir durumu anlatıyorsa bakışın kesilmesi anlamına gelir. Bakış ve sesteki huşû, bu iki eylemdeki zayıflığı, cılızlığı belirtir. Sakin ve zelîl oluşu dikkate alınarak, kurak verimsiz araziye “hâşia” denir. “İhteşea”, kişinin göğsünü eğip tevazu göstermesi demektir. Huşûun korku ve ürperme anlamları da vardır. Rükû eden kimseye hâşî’ denir. Güneşin tutulması ve yıldızın batması “huşû” kökünden gelen fiillerle dile getirilir.¹³

Toprak kuruduğu ve susuz kaldığı zaman sanki boynunu bükerek üzüntülü bir tavır takınır, mütevazî bir durum sergiler. Kurak olduğu için hareketsiz olan yeryüzü, yağmur yağdığı anda kıpırdayıp kabarmır. Huşû, kıpırdayıp kabarmama durumun tam tersini yani sükûnet ve vakarı anlatır. Huşû, kabarıp böbürlenmenin zıddı olan bir durumu diye getirir. İnkârcılar, Allah’a ve ilâhî değerlere karşı kabarma tavrı sergilerler, mü’minler huşû gösterirler.

Huşû halindeki kimse, tutulan güneşin ve batan yıldızın ışığını kesmesi gibi, Yüce Allah karşısında maddî ilgi ve uğraşlarından vazgeçer. Allah’a saygı gösterme niyetiyle kendi varlığını O’nun varlığı karşısında yok sayar.

Sesin ve bakışın kısılması anlamında huşû, Allah için gösterilen huşûdan dolayı bedeninin etkilenmesini gösterir. Allah için huşû gösteren kişi başta görsel ve işitsel olmak üzere bütün eylemlerini, Allah’a saygı niyeti içermeyen her türlü yönelimden alıkoyar.

Bir kimse kendi benliğinde hissettiği duygulardan hareketle huşûyu tarif etmeye başlarsa, huşû kalbî bir eylem olup, bedene yansıyan tezâhürleri de vardır. Huşû içerisindeki bir kimsenin dış görünüşünü esas alarak huşû tarif edilecek olursa, onun bedensel bir tavır alma olduğu ve kalpte duygusal köklerinin bulunduğu söylenir. Kalpteki huşû ile onun bedensel yansımaları birbirini tamamlar. Kalpte kökleri bulunmayan huşû görüntüsü, sahte bir huşûdur.

13 Ebu’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1997, VIII/71-72; Ebu’l-Kâsım el-Hüseyn İbn Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, ts., s. 148; Ahmed İbn Yusuf es-Semîn el-Halebî, *Umdetü’l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi’l-Elfâz*, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, 1993, I/582.

Huşû, korku ve sevgi duygusu ile karışık bir saygı gösterme durumudur. Huşû halinde kişinin bedeni üzerinde bir sükûnet ortaya çıkar. İhtiyaç halinde huşû gösterip, ihtiyaçsızlık durumunda büyüklenmek huşû sayılmaz.¹⁴ Gerçek huşû ikiyüzlülükten değil, samimi bir imandan kaynaklanır. İmandan kaynaklanan huşû kalbin Allah'ı yüceltmesi, O'na karşı duyulan sevgi ve ürperti ile incelmesidir. İkiyüzlülükten gelen huşunun kalple ilgisi yoktur, çünkü o, sadece davranışlarda yapay olarak ortaya çıkar. Gerçek huşû Allah'ı anmaya ve âhireti her zaman hatırd tutmaya götürür. Hakiki huşû halini tecrübe eden kişi, başkaları kendisini görse de görmese de, kalbinde huşuyu uyandıran duygu ve düşünce taşır. Huşû halinde değilken de huşu halindeymiş gibi gözükmez.¹⁵

Sûfî sistemlerde huşû, bireyin Yüce Allah'a boyun eğmesi, teslimiyet göstermesi, kalbin O'nun huzurunda alçak gönüllülük içerisinde bulunmasıdır. Huşû, ilâhî huzurda hazır bulunmayı, saygı içerisinde ruhsal boyun eğişi, Allah'ın yüceliğini kalpte hissetmeyi anlatır. Huşû, mü'min kalbi için her zaman ihtiyaç duyulan sürekli bir korkudur.¹⁶ Aslında huşû, kalbî (içsel) bir oluşturma, tarif yapılarak değil, yaşanarak tam manasıyla öğrenilir.¹⁷

III. Kur'an'da Huşû

Huşû kelimesi Kur'an'da türevleriyle birlikte on yedi yerde geçer. Bu kelime Kur'an'da, kıyâmet günü Allah'ın huzurunda insanların seslerini kısımları,¹⁸ yine o gün inkârcıların, günahkârların keder ve pişmanlıktan yüzlerinin,¹⁹ bakışlarının öne düşmesi, gözlerinin aşağı doğru kayması,²⁰ başlarının öne eğilmesi,²¹ toprağın kurak olması²² gibi anlamlara gelir. Huşû bu âyetlerde ruhsal bir durumun yanında özellikle, davranışlara, bedene yansıyan tezahürleri anla-

14 Ahmet Rifat, *Tasvir-i Ahlâk*, Haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel eser, İstanbul, ts., s. 126.

15 Hâris el-Muhisibî, *er-Riâye*, çev.: Şahin Filiz, Hülya Küçük, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 400-401; Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut, İstanbul, 1999, s. 201.

16 Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1999, s. 232-235; Süeyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 250; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 372.

17 Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre tasavvuf*, Yeni Boyut, İstanbul, 1997, s. 25.

18 Tâhâ, 20/108.

19 Gâşîye, 88/2.

20 Kalem, 68/43; Meâric, 79/44; Nâziât, 79/9.

21 Şûrâ, 42/45.

22 Fussilet, 41/39.

tır. Âhiret günü, seslerin, gözlerin ve yüzlerin huşu içerisine gireceklerini dile getirir. Âhiret sahnelerinde müşriklerin durumlarını açıklayan âyetlerde, inkâr-cıların dünya hayatındaki kibirli ve mağrur bakışlarının sönmesi, âhiret gerçeği ile karşılaşmanın yol açtığı pişmanlıktan doğan hüznün tasvir edilir. Bu tasvirde müşriklerin portreleri gözleri ve başları yere eğilmiş kimseler olarak çizilir. Müşrikler suçluluk psikolojisi içerisinde, âhiretteki gerçeklerle yüz yüze geldiklerinde zorunlu olarak tevazu göstermek durumunda kalmışlardır. Sekiz âyette ise huşû mü'minin yaşadığı ve yaşaması gereken dinî tecrübe çeşitlerinden birini anlatır.²³ Araştırmamızın konusunu bu sekiz âyet oluşturacaktır.

Huşû Kur'an'da itaat, teslimiyet ve tevazu ifade eden kavramlardandır. Bir anahtar kelime olarak huşû Kur'an'da sıradan bir tevazu olgusunu anlatmaz. Huşû, dinsel açıdan derinliği olan bir kavramdır.²⁴

Araştırmamızda huşû kavramını konu alan âyetleri, üç başlık altında inceleyeceğiz. Önce namaz ibadeti sırasında ortaya konulması gereken huşûyu, ardından Kur'an yani onun içerdiği ilâhî öğretiler karşısında takınılması gereken huşûyu, son olarak huşû kavramının geniş anlamda kullanıldığı âyetleri inceleyeceğiz.

A. Namazda Huşû

Kur'an'da huşû, mü'minlerin önemli niteliklerinden biri olarak açıklanır. Bu nitelik, ibadetlerin, özellikle de namaz ibadetinin özü olarak sunulur. Namazla yakından ilişkili bir durum olan huşûnun, kökü kalpte, belirtileri bedendedir. Huşû, mü'minin Yüce Allah'ın aşkın sıfatları karşısında kendini küçük görmesi ve derin bir saygı duyması, kalbini başka duygulardan uzaklaştırmasıdır:

*"Felaha ulaştı o mü'minler, ki onlar, namazlarında saygılıdırlar."*²⁵ Yüce Allah, namazda huşû içerisinde olmayı mü'minlerin özellikleri²⁶ arasında sayar. Namazda huşû, kişinin bedeniyle, kalbiyle başka şeylere ilgi göstermemesi, yönelmemesi; kalbin hassaslaşması, gözün yaşarması ile tam olarak gerçekleşir. Namazda huşûnun kalbî boyutu ve bedene yansıyan yönleri vardır. Yüce Allah'tan korkmak, O'nun karşısında kendini küçük görmek, O'nu saygıyla an-

23 Bakara, 2/45; Âl-i İmrân, 3/199; İsrâ, 17/109; Enbiyâ, 21/90; Mü'minûn, 23/2; Ahzâb, 33/35; Hadîd, 57/16; Haşr, 59/21.

24 Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev.: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts., 188-189.

25 Mü'minûn, 23/1-2.

26 Huşû, teslimiyet, alçak gönüllülük, haşyet gibi duygusal tepkiler, kendini gerçekleştiren kimselerin yaşamış olduğu muhteşem deneyimlendendir. (Lynn Wilcox, *Sufizm ve Psikoloji*, çev.: Orhan Düz, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 176-177)

manın dışındaki şeyleri zihinden uzaklaştırmak huşûnun ruhunu; gözlerin secde yerine odaklanması ise dış şeklini ifade eder.²⁷

Namaz kılmakta olup okuduğu dua metinlerinin farkında olmayan, zihnini başka işlerle meşgul eden kimseler bulunabilir. Oysa namazda zihnin namaz dışı düşüncelerden uzak tutulması gerekir.²⁸

Nefsî huşû, namaz kılanın ortaya koyması gereken durumlardandır. Huşû içerisinde bulunan kişi, namaz kılarken sağında solunda kimin olduğunu fark edemeyecek derecede kendini ibadete vermeli, duygusal ve zihinsel olarak namaza odaklanmalıdır. Namaz kılan kişinin dikkatini çevresindeki varlıklar ve onların durumları üzerine kaydırması, ilgisinin etrafındaki insanların özel-liklerine yönelmesi, zihnen namaz dışı şeylerle meşgul olması namazda huşûnun eksikliğini hatta bulunmadığını gösterir. Alışkanlık eseri, ne söylediğini bilmeden, huşûdan yoksun ibadetler amaçsızca yapılan eylemlerdir. Gerçek mü'min Rabb'inin yüceliği karşısında huşû ile ibadet eder.

Namazda huşû kendini kalpte, sözde ve bedende gösterir. Namaz kılan mü'minin kalbi Allah'ın yüceliğini düşünerek, duyarak huşû ile dolar. Dil, Allah'ın üstünlüğünü, insanın acizliğini ifade eder. Vücudun azaları, kalpteki huşûya uygun düşecek şekilde duruş sergilerler.²⁹

Dinî semboller, insanın dikkatini, hayatın en yüksek belirleyicisi kabul edilen realiteye saygı duymaya yöneltirler. Aşkın olan varlığa karşı, insanda saygı uyandıran itaati hatırlatan her şey dinî sembol olarak kabul edilir.³⁰ Sembollerden oluşan namaz ibadetiyle bir mü'min hem zahirî hem de batınî olarak huşûnu yani Allah'a olan saygı ve bağlılığını gösterir.

Âyette (23/1-2) namaz kılarken huşû içerisinde olan kimselerin "mü'minler" oldukları açıklanmaktadır. Mü'min olmak yani iman etmek namazda huşûnun kaynağını oluşturmaktadır. Huşû imandan doğmaktadır. İman olmadan huşûdan söz etmek mümkün değildir. Allah'a inanmaksızın huşû görüntüsü vermek ikiye bölünmüştür.

27 Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, VIII/259; el-Kâdi Nâsiruddîn el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, II/99; Muhammed İbn Muhammed İbn el-Muhtâr eş-Şankîti, *Azvâu'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, V/305; Ebû Bekr Câbir el-Cezâîrî, *Eyseru't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, III/505.

28 Ebû Hâmid Muhammed İbn Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu Ulûmiddîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., I/150.

29 Şah Veliyyullah Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, çev.: Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, I/268; Muhammed Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, I.I.F.S.O., U.S.A., 1971, s. 62.

30 Galip Atasâğün, "Sembol ve Sembolizm", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, sayı: 7, s. 384.

Kur'an, namazdaki huşûyu sabır olgusuyla ilişkilendirir. Sabır ve namaz belli zorlukları olan etkinliklerdir. Kur'an, sabır ve namazın, ancak huşû sahibi olan kimselere ağır gelmeyeceğini açıklar: "Sabırla, namazla Allah'tan yardım dileyin, şüphesiz bu, (Allah'a) saygı gösterenlerden başkasına ağır gelir. O (saygılı kullar), Rablerine kavuşacaklarını (gözetir) ve gerçekten ona döneceklerini bilirler."³¹

Âyette geçen sabır ve namaz kavramlarını birlikte değerlendirdiğimizde, âyet, namaz kılma konusunda gösterilmesi gereken sabrı anlatır. Buna göre, insan namaz kılarken kalbin samimiyetini gösterme, her türlü kuruntuyu bir yana bırakma, benliği dikkatsizlik ve duyarsızlıktan arındırma, ibadeti yerine getirmede şekil ve içerik açısından odaklanma, bilinç düzeyini uyanık tutma gibi birtakım yükümlülük ve zorlukların üstesinden gelmek durumundadır.³²

Âyetteki sabır,³³ insanın başına gelen felaket ve sıkıntılara katlanması anlamında değerlendirilebilir. Yine insan başına sıkıntı geldiğinde feryat edip yakınmaktan kendini alıkoyarak duaya/namazla sığınabilir. Ya da insanlar, Allah'a itaat etme ve onun emirlerine karşı çıkmama konusunda sabır gösterirler.³⁴

Salât³⁵ (namaz), mü'minlerden, gönülden gelerek Allah'a itaat edenlerden, Allah için alçak gönüllülük gösterenlerden, Allah'ın azabından korkanlardan başkalarına ağır gelir. Çünkü onlar kendilerini bütün benlikleriyle Allah'a yalvarmaya verirler, herhangi bir sıkıntı ve zorluk hissetmezler.³⁶ Ya da âyetin anlamı şudur: Sabır ve namaz yoluyla istiâne ağır bir iştir. Ancak hâşiîn, yani başını önüne alıp düşünen saygılı kimseler için bunda herhangi bir zorluk yoktur, onlar sabır ve namazla Allah'tan yardım dilemeyi zevk veren bir alışkanlık haline getirmişlerdir.³⁷

31 Bakara, 2/45-46.

32 Abdullah İbn Ahmed en-Neseî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996, I/87.

33 Buradaki sabır kelimesi bazılarının göre, oruç tutmak manasına gelir. Oruçta insanın kendini yemekten içmekten alıkoyması söz konusudur. Nitekim Ramazan ayı sabır ayı olarak da nitelenmiştir. (en-Neseî, I/87; Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb el-Mâverdî, en-Nüket ve'l-Uyûn, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, tsz, I/115)

34 en-Neseî, *age*, I/87; Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, I/252-253; el-Mâverdî, *age*, I/115.

35 Âyette geçen salât kelimesi, genel manada duâ anlamında da değerlendirilmiştir. İnsanlardan başlarına gelen felâketler için sabır ve duâ yoluyla Allah'tan yardım dilemeleri istenmiştir. en-Neseî, *age*, c. I, s. 87; el-Kurtubî, *age*, c. I, s. 253.

36 el-Mâverdî, *age*, I/115; Ahmed Mustafâ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I/94; Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev.: Muhammed Han Kayani ve Diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989, I/58.

37 er-Râzî, *age*, I/490; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, ts., I/342.

Kur'an, hâşiîn'in yani Allah için alçak gönüllülük gösterenlerin niteliklerini açıklar: Onlar, âhiret gününde hesap vereceklerine ve Allah'ın huzuruna döndürüleceklerine inanırlar.³⁸ Namazlarını huşû içerisinde kılanlar, âhiret inancına ve Allah'ın huzuruna döndürüleceklerine inanmaktadırlar. Onların huşûları imandan kaynaklanmaktadır ve gerçek bir huşûdur. Allah'a huşû gösteriyormuş gibi namazı şekilsel olarak değil, O'na içtenlikle saygı ve tevazu göstererek kılarlar. Onların huşûu ikiyüzlülüktен değil, samimi bir imandan kaynaklanır.

Huşû namazda yaşanan tecrübe olmanın yanında, namaz kılmaya sevk eden bir iç dinamizmdir. Huşû, namaz kılmayı arzu edilir, ihtiyaç duyulur hale getirir. Huşû olmaksızın kılınan namaz bir yük, anlamsız ve amaçsızca yapılan bir iş halini alır. Allah'a iman ederek, itaat ve alçak gönüllülük göstererek huşûunu ortaya koyan kimse namazı severek, isteyerek, haz alarak kılar.

Hem dış görünüş hem de iç boyut açısından namazın özünü teşkil eden huşûyu ortaya çıkaran sebeplere sarılmak, onu bozan etkenleri ortadan kaldırmak için çaba harcamak gerekir. Bu amaçla, namazdayken ne söylediğinin farkına varmaya çalışmak, okunan Kur'an ve dualar üzerinde derinlemesine düşünmek, Allah'ın huzurunda bulunduğu bilincini canlı tutmak; namazın hedefleri konusunda insanı duyarsızlaştıran düşünceleri zihinden uzaklaştırmak, çeşitli arzu ve eğilimlerin uyandırdığı kuruntuları kalpten temizlemek gerekir.

B. Kur'an (İlâhî Öğretiler) Karşısında Huşû

İlâhî mesajlar (Kur'an), mü'minin manevî gelişiminin kaynağı olup ona huşû verir, Allah ile iletişim yolunu açar. Kur'an'ın Arapça sözlerinin manasını bilmeyen mü'minler bile onun saygı ve huşû uyandıran niteliğini benliklerinde hissederekler.³⁹

Kur'an okunurken, âyetlerdeki gerçekleri dinlemek iman edenlerde huşû duygusu uyandırır yani onlar bu gerçekler karşısında boyun eğerek acziyetlerini ortaya koyarlar:

*"Ağlayarak çeneleri üstüne kapanırlar ve Kur'an onların derin saygısını artırır."*⁴⁰

Kitap ehlinde bazı kimseler Hz. Peygamberden Kur'an dinlemişler, onun Allah tarafından gönderildiğini kabul etmişler, saygı ve gönül huzuru içerisinde secdeye kaparak ağlamışlardır. Dinledikleri Kur'an'ın öğretileri kalplerinde etki bırakmış, huşûlarını – kalplerindeki yumuşama ve gözlerindeki yaşarmayı –

38 el-Merâğî, *age*, I/95.

39 Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, çev.: Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 41-42, 115.

40 İsrâ, 17/109.

artırmıştır. Aslında bu durum samimi olarak iman eden herkes için geçerlidir.⁴¹

Huşû, Allah'ı anan, O'nun yüceliğini düşünerek benliğinde imanın etkisini hisseden, Allah'ı görürcesine ibadet eden, niyet ettiği ibadete zahiren ve batinen kendini veren kimselerin halidir:

*“İnananlar için hâlâ vakit gelmedi mi ki kalpleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duysun ve bundan önce kendilerine kitap verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçmekle kalpleri katılaştırmış, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar?”*⁴² Burada, mü'minlere Allah'ı anarak, Kur'an'ı hatırlayarak duygulanmaları, yufka yürekli olmaları öğütleniyor. Peygamber gönderilişinin ardından dinin ruhunu kaybedip katı yürekli olan Kitap ehlinin durumuna düşmemeleri isteniyor. Allah'ı ve O'nun vahyini hatırlamak kibirlenmeye yol açmayıp, aksine Allah'ın yüceliği karşısında kişinin aczini ve sınırlılığını görmesini sağlar. Bu âyetle kalbin huşûsu, Allah'ın zikriyle yumuşaması, Allah korkusu dolayısıyla kendini küçük görmesi ve kaygılanması gibi anlamlara gelir.⁴³ Allah'ı anmanın, düşünmenin, ilâhî gerçeklikleri bilmenin insanın iç dünyasında meydana getirdiği saygı anlamına gelen huşûnun zıddı âyetle “kasvet” (katılık) olarak ifade edilmektedir.⁴⁴

Yüce Allah, yaptığı benzetme tarzı bir açıklamada, Kur'an'ın kendilerine indirilmesi halinde dağların bile huşû içerisinde olacaklarını açıklar. Bu açıklamanı vermek isteği mesaj şudur. Kendilerine Kur'an indirilen insanlar Kur'an karşısında baş eğmek, ona teslimiyet göstermek, yani huşû duymak durumundadırlar:

*“Biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, Allah korkusundan onu, baş eğmiş, çatlamış görürdün. Bu misalleri, düşünsünler diye insanlara veriyoruz.”*⁴⁵ Bu âyetle temsili bir anlatım vardır. Söz konusu benzetmeye göre, Eğer Kur'an bir dağın üzerine indirilseydi, o kaskatı ve gök yüzüne doğru baş kaldırmış, görkemli dağ Allah korkusundan çatlayarak tevazu gösterir, Allah'ın emirlerine saygı ile boyun

41 Muhammed İbn Ali İbn Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995, III/329; Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1991, II/401; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, V/257.

42 Hadîd, 57/16.

43 el-Mâverdî, *age*, V/478; Abdurrahman İbn Nâsır es-Sa'dî, *Tefsîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, s. 780; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1997, s. 1114; Ateş, *age*, IX/270.

44 Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2001, I/389.

45 Haşr, 59/21.

eğerdi. Kur'an'ın ifade ve içerik açısından yüceliğini öğrenen bir kimsenin de kalbinin yumuşaması beklenir. Çünkü Kur'an'ın iman edenlerin benlikleri üzerinde böylesine derin bir gücü ve tesiri vardır. Fakat bazı insanlar Kur'an'dan etkilenmez, dolayısıyla da Allah'a saygı duymazlar. Âyette, kalpleri katılaşmış, Kur'an'dan etkilenmeyen kimselere yönelik bir uyarı söz konusudur.⁴⁶

Yüce Allah'ın mesajlarından oluşan Kur'an ile muhatap olmak mü'min kimsede dinî duyguların ortaya çıkmasına aracılık eder. Kur'an'ın uyandırdığı dinî duyguların başında huşû gelir. Nitekim Ehl-i Kitap'tan Kur'an'ı dinleyen, ona iman edip saygı içerisinde duygusal tepki verenler olmuştur. Kur'an'ı hatırlamak, ilâhî gerçeklerle yüz yüze gelmek, mü'min kimselerin iç dünyalarında derin saygı meydana getirir. Kur'an'ın iman edenlerin benlikleri üzerinde güçlü bir etkisi vardır. Huşû, Kur'an'ın mü'min üzerinde bıraktığı tesir neticesinde ortaya çıkan duyguların başında gelir, Kur'an'ın bıraktığı tesir sadece duygusal ve düşünsel etkilenmeden ibaret olarak kalmaz, Allah'a itaat ve bağlılığa yönelir.

C. Geniş Anlamda Huşû

Bazı âyetlerde genel anlamda Allah'tan huşû duyulduğu açıklanır. Namazda duyulan huşû ya da Kur'an karşısında hissedilen huşû gibi nitelemeler yapılmaz. Gerek ibadet sırasında gerekse Allah ile kurulan ahlâkî ilişkilerde (itaat konusunda) her türlü huşû, genel manada huşû kapsamında değerlendirilebilir.

Huşû, insanın yaratıcı karşısındaki tavır ve kulluğun karakteristiklerinin en başta gelenidir: *"Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, itaate devam eden erkekler ve itaate devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar; sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, (gönülden Allah'a) saygılı erkekler ve (gönülden Allah'a) saygılı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar; (işte) Allah bunlar için bağış ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır."*⁴⁷ Âyette geçen, huşû, Allah için alçak gönüllü olmak, bunu davranışlarıyla belli etmek, ondan korkmak, Allah için yapılan ibadetlerde hudû (itaat, boyun eğme) göstermektir. Âyette huşû ile birlikte bir mü'minin kişiliğini bütünleyen temel inanç ve davranış kalıpları sıralanmaktadır. Sayılan bu davranışlar amaçsız olmayıp, Allah

46 el-Kurtubî, *age*, XVIII/30; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991, XXVIII/108; Yazır, *age*, VII/4867-4868.

47 Ahzâb, 33/35.

tarafından bağışlanma ve ödüllendirilme sebepleridir.⁴⁸ Huşû âyetinde, iman, İslâm, itaat, sabır, oruç tutma, iffet, zikir gibi inanç ve davranışla ilgili durumlarla birlikte anılmaktadır. Bu da gösteriyor ki huşû, imandan kaynaklanmakta tutum ve davranışları etkilemektedir.

Dinî tecrübe, sadece yaşandığı anda değil, bireyin daha sonraki duygu, düşünce, tutum ve davranışlarında etkilidir.⁴⁹ Bir mü'minin özellikle ibadet sırasında yaşadığı derin huşû, diğer zamanlarda da onun düşünce ve davranışları üzerinde etkili olur.

Kur'an, Allah için alçak gönüllülük gösteren, O'nun yüceliği karşısında huşû duyan kimselere, Ehl-i Kitap'ın iman edenlerini örnek verir:

*"Kitap ehlinde öyleleri var ki, Allah'a inanırlar, size indirilene ve kendilerine indirilene inanırlar; Allah'a karşı saygılıdırlar; Allah'ın âyetlerini birkaç paraya satmazlar."*⁵⁰ Yahudiler ve Hristiyanlar arasında Allah'a, O'nun birliğine ve yaratıcılığına gerçek manada iman eden, Kur'an'da, Tevrat'ta ve İncil'de bildirilen mesajları kabul eden kimseler vardır. Hz. Peygamber döneminde Müslüman olan Yahudi ve Hristiyanları bu kimselere örnek gösterebiliriz. Ehli Kitap arasında iman eden kimselerin temel özelliklerinden birisi, Allah için alçak gönüllülük (hudû, tezellül) göstermeleri, Allah'ın yüceliği ve azabı karşısında korku duymaları, sevap kazanma ümitlerini canlı tutmalarıdır.⁵¹

Kur'an, Hz. Zekeriya ve ailesinin Allah'a ibadet eden ve emirlerine uyan kimseler olduğunu açıklar ve onların Allah için huşû gösteren kimseler olduğunu belirtir: *"Onun duasını kabul buyurduk, ona Yahya'yı armağan ettik. Eşini de kendisi için ıslah ettik (çocuk doğurmaya elverişli hale getirdik). Gerçekten onlar hayır işlerine koşarlar, umarak ve korkarak bize dua ederlerdi ve bize derin saygı gösterirlerdi."*⁵² Hz. Zekeriya ve ailesinin Allah için içlerinde besledikleri huşû, kalpten ayrılmayan bir korku taşımayı, sürekli alçak gönüllülük göstermeyi, kendilerini Allah karşısında küçük görmeyi ifade eder. Allah için gösterilen alçak gönüllü-

48 el-Beyzâvî, *age*, II/246; eş-Şevkânî, *age*, IV/350; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1994, V/512-513.

49 Turan Koç, *Din Dili*, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1995, s. 194.

50 Âl-i İmrân, 3/199.

51 Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Çavâmızı't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I/448-449; İsmâil Hakkı el-Bursevî, *Tefsîru Râhu'l-Beyân*, Mektebetü Eser, İstanbul, 1389 h., II/155-156; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985, I/530; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., I/253254.

52 Enbiyâ, 21/90.

lük bedene yansıyan ve kalp ile tamamlanan bir etkinliktir.⁵³

Sonuç

Muhteva yönünden huşû, Allah karşısında kendini küçük görme, büyülenmeme, acizliğini ifade etme, boyun eğme, gönül huzuru duyma, kalbin yumuşaması, O'nu saygıyla anma, O'nun korkusuyla kaygılanma, üstünlüğünü, yüceliğini hissetme, O'na bağlılık gösterme gibi duygularla ortaya çıkan durumdur. Huşû kavramının Arapça'daki anlamları ve müfessirlerin yorumları dikkate alındığında huşûnun tek tip bir duygu olmadığı anlaşılır. Örneğin saygı anlamını içeren huşûya korku ve ürperme duygusunun eşlik ettiğini söyleyebiliriz. Huşû içinde olan, ilâhî değerler karşısında büyülenmeyi bırakan bir kimsenin kalbinin yumuşadığı, katılığını kaybettiği görülür. Allah karşısında kendi acizliğini kabul eden bir mü'min, aynı zamanda O'na boyun eğerek, bağlılık gösterir. Bu örneklerden anlaşılıyor ki, huşû birbirini tamamlayan duygular kompleksidir.

Huşû, Allah'ı anmanın dışındaki şeyleri zihinden uzaklaştırmaktır. Huşû içerisindeki kendisini ibadete veren kişinin zihinsel olarak da bu işe odaklanması söz konusudur. Zihnen ibadet dışı şeylerle meşgul olmak ibadette huşûnun eksikliğini gösterir. Namaz kılan bir mü'minin huşûsu, Allah'ın yüceliği hakkında düşünmekten geçer.

Dinde kutsalın tecrübeleri, ulûhiyet karşısında saygı ifade eden fiillerle ortaya konur. Kalpte duyulan saygı beden diliyle tamamlanır. Huşû içerisindeki birey namaz kılariken başıyla ya da bedeniyle namaz dışında başka şeylere yönelmez. Hatta kalbindeki hassaslaşma gözünün yaşarmasına, ağlamaklı olmasına sebebiyet verir. Namaz kılan kimsenin gözlerini secde yerine sabitlemesi huşûnun zâhir yönünü anlatır. Vücudun azalarının kalpteki huşûyu doğrulayacak bir duruş ortaya koyması gerekir.

Başta Kur'an olmak üzere Allah'ı ve ilâhî değerleri hatırlatan her şey mü'minin huşû duygusunu uyandırır. Huşû öncelikle namazın ve bütün ibadetlerin ruhunu oluşturan duygulardan birisidir.

Özellikle ibadet sırasında huşû içerisinde olmak mü'minin özellikleri arasında sayılır. Allah için alçak gönüllü olmak, bunu her fırsatta belli etmek mü'min kişiliğini bütünleyen temel özelliklerden birisidir. Huşû, kalpten ay-

53 İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut, 1997, III/203; Ebû Muhammed Abdulhak İbn Gâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, IV/97; el-Kâsimî, *age*, V/174; Bilmen, IV/2179.

rılmayan, Allah için gösterilen alçak gönüllülüktür; mümin kimsenin kalbi için her zaman ihtiyaç duyulan bir duygudur.

Gerçek huşû samimi imandan kaynaklanır ve Allah'ı anmaya, ilâhî değerleri benimsemeye götürür. Huşû halini yaşayanlar âhiret inancına sahip olup Allah'a döndürüleceklerine iman edenlerdir.

Özet

Bir müslümanın Allah ve dinî değerler karşısında yaşadığı önemli dinî tecrübelerin başında “huşû” gelir. Huşû, hem namazın hem de diğer ibadetlerin ruhunu oluşturur. Huşû; saygı, korku, alçak gönüllülük, boyun eğme gibi duyguların birleşmesinden oluşan kompleks bir ruh halidir. Samimi bir imandan kaynaklanan huşû, insanı ilâhî değerleri benimsemeye götürür. İçsel bir tecrübe olan huşû, aynı zamanda namaz kılmakta olan müslümanın bedenine de yansır. **Anahtar Kelimeler:** Huşû, dinî tecrübe, dinî değerler, Allah-insan ilişkisi, ibadet.